

ROBERT R. CHODKOWSKI

RÓD I ŻYCIE EURYPIDESA
WSTĘP – PRZEKŁAD – KOMENTARZ

I. WSTĘP

Przekazane w średniowiecznych manuskryptach zapiski na temat pochodzenia i życia Eurypidesa (gr. *Γένος καὶ βίος Εὐριπίδου*), cytowane zazwyczaj pod łacińskim tytułem *Vita Euripidis*, nie stanowią jednej integralnej całości kompozycyjnej, lecz są zbiorem przypadkowo połączonych kilku części, które wydawcy prezentują w różnym układzie, czasami nawet pomijając niektóre z nich. Za podstawę dla niniejszego pierwszego polskiego przekładu przyjąłem tekst zawarty w piątym tomie monumentalnego wydania tragików greckich, autorstwa Richarda Kannichta¹. Przekład *Vita Euripidis* jest moim trzecim z kolei tłumaczeniem tego rodzaju, ponieważ wcześniej opublikowałem komentowany przekład *Vita Aeschyli* oraz *Vita Sophoclis*².

Jak wiadomo, dość wcześnie zaginęły dzieła starożytnych pisarzy, dotyczące życia i twórczości tragików greckich³. Stwierdzenie to dotyczy, oczywiście, również Eurypidesa. Dlatego wokół jego biografii „narosło wiele legend i anegdot, obfitujących w skandalizujące opowieści takich autorów,

Dr hab. Robert R. CHODKOWSKI, prof. zw. – kierownik Katedry Teatru i Dramatu Antycznego w Instytucie Filologii Klasycznej KUL; adres do korespondencji: ul. Powstańców Śląskich 28, 20-806 Lublin.

¹ *Tragicorum Graecorum Fragmenta* [TrGF], vol. 5, pars prior, ed. R. Kannicht, Göttingen 2004, Testimonium [T] 1, s. 45-51.

² R. R. Chodkowski, *Życie Ajschylosa. Wstęp – przekład – komentarz*, „Roczniki Humanistyczne” 41 (1993), z. 3, s. 57-67; tenże, *Życie Sofoklesa. Wstęp, przekład, komentarz*, „Roczniki Humanistyczne” 43 (1995), z. 3, s. 5-23

³ Zob. F. Leo, *Die Griechisch-Römische Biographie*, Leipzig 1901.

jak Philochoros, Hieronymos z Rodos, Herakleides Pontikos, Hermippos ze Smyrny czy najczęściej wymieniany Satyros, którzy, niestety, często bywali mało wiarygodni”⁴.

Oprócz *Vita Euripidis* mamy trzy inne materiały źródłowe (*testimonia vitae et artis*), stanowiące podstawę dla ustalenia danych biograficznych poety. Są to (w kolejności podanej przez Richarda Kannichta): 1. Informacje zawarte w dziele *Noctes Atticae* (15, 20) Aulusa Gelliusza⁵, 2. Hasło w *Księdze Suda* (s.v. *Euripides*, e 3695 Adler)⁶, 3. *Krótki Żywot Eurypidesa* Tomasza Magistra⁷ oraz 4. *Życie Eurypidesa* Satyrosa, którego fragmenty zostały odnalezione na papirusie (*Oxyrhynchus Papyri*, t. IX)⁸. Dokładnie zostały one już opisane i omówione w literaturze naukowej, której wykaz podaję w Bibliografii, dlatego skupię się tylko na tekście, który jest podstawą przekładu.

W wydaniu R. Kannichta tekst dotyczący rodu i życia Eurypidesa przekazany w manuskryptach jest podzielony na trzy nierówne całości kompozycyjne. Obejmuje on *Vita IA* (1-41), *Vita IB* (42-59) oraz *Supplementa varia* II-IV (60-68, 69-90, 91-112)⁹.

1. Część pierwsza (*Vita IA*) zawiera całościowy życiorys Eurypidesa od chwili urodzin na Salaminie z ojca Mnesarchidesa i matki Klejto aż do śmierci na dworze Agesilaosa w Macedonii, gdzie go pochowano. Mamy tu także informację o liczbie dramatów poety (92) oraz o trzech sztukach, które mu bezpodstawnie przypisano. W ostatnich rozdziałach przytoczony jest epigram, który Ateńczycy umieścili na kenotafie dramaturga, wzniesionym w Pireusie, oraz informacja o tym, w jaki sposób śmierć młodszego kolegi uczcił żyjący jeszcze Sofokles.

2. *Vita IB* jest krótszą wersją życiorysu Eurypidesa, opracowaną starannie, skupiającą się na najważniejszych danych i zawierającą ponadto próbę charakterystyki jego twórczości. Poeta ukazany jest w sposób dosyć romantyczny jako człowiek wyniosły, izolujący się od tłumu i dający mu odczuć

⁴ J. Czerwińska, *Euripides i jego twórczość dramatyczna*. W: *Literatura Grecji starożytnej*, red. H. Podbielski, t. 1: *Epika – liryka – dramat*, Lublin 2005, s. 772.

⁵ TrGF, vol. 5.1, T 2.

⁶ TrGF, vol. 5.1, T 3.

⁷ TrGF, vol. 5.1, T 4.

⁸ TrGF, vol. 5.1, T 5.

⁹ M. Meridier w swoim wydaniu tragedii Eurypidesa (*Euripide*, vol. 1, Paris 1925) przyjmuje inny układ całości, chociaż też wyróżnia trzy części: 1-49, 49-113, 114-131. Jego podział za podstawę analizy przyjęła Marie Delcourt.

swoją wyższość¹⁰. W przeciwieństwie do części pierwszej nie ma tu żadnych informacji dotyczących rodziny: żon i synów, nie ma też wzmianki o związkach poety z Sokratesem i sofistami. Nowością jest krytyczne podejście do twórczości Eurypidesa. Dialogi i prologi są ocenione bardzo surowo, natomiast pieśni chóralne bardzo wysoko. Podkreślony jest także wpływ retoryki na tę twórczość.

Należy się zgodzić z Marie Delcourt, że ta wersja życiorysu Eurypidesa jest późniejsza od pierwszej i powstała w okresie, gdy zaczęto interesować się bardziej walorami literackimi twórczości dawniejszych pisarzy, starano się formułować krytyczne oceny ogólne, a mniejszą wagę przykładano do szczegółów anegdotycznych¹¹. Powtórzona jest informacja o liczbie sztuk poety oraz o przypisanych mu trzech dramatach nieautentycznych. Mniejsza jest już liczba dramatów zachowanych, bo tylko 67 (wobec 78 w wersji wcześniejszej), co również może dowodzić, że wersja druga jest znacznie późniejsza od pierwszej. Ważna jest dodatkowa informacja o liczbie dramatów satyrowych i liczbie zwycięstw.

3. *Supplementa varia* wydawca dzieli na trzy mniejsze części. Ogólnie można stwierdzić, że *Supplementa* jako całość zawierają informacje anegdotyczno-literackie, zaczerpnięte z wielu różnych autorów, w tym w dużym stopniu przedstawicieli komedii starej. Mamy tu wiele cytatów, które stanowią potwierdzenie przytaczanych sądów i ocen. Opowiedziane anegdoty i przytaczane wypowiedzi znajdują potwierdzenie u Satyrosa, który je powtarza mniej lub bardziej dokładnie¹².

Pierwszy suplement (60-68) poszerza informacje o okolicznościach śmierci Eurypidesa w Macedonii. Drugi, obszerniejszy (69-90), podejmuje najpierw temat charakteru poety jako osoby wyobcowanej przez samotne spędzanie czasu w jaskini na Salaminie, potem zajmuje się kłopotami małżeńskimi i wreszcie reperkusjami jego śmierci na dworze Dionizjusza, władcy Syrakuz. Trzecia część suplementu dotyczy głównie stosunku Eurypidesa do kobiet; mamy tu próbę uzasadnienia rzekomej mizoginii poety, opis jego kłopotów z dwiema niewiernymi żonami, które go zdradzały. Zamyka ją wypowiedź komediopisarza Filomena – wyraża on swój bezgraniczny podziw i oddanie dla wielkiego tragika.

¹⁰ M. Delcourt, *Biographies anciennes d'Euripide*, „L'antiquité classique” 2 (1933), s. 271-272.

¹¹ Tamże, s. 272.

¹² Tamże, s. 271.

W Przekładzie, jak i w Komentarzu posługuję się skrótami dzieł stosowanymi powszechnie w literaturze naukowej dotyczącej antyku, jednak dla wygody Czytelnika podaję ich rozwiązania według przyjętego wzoru. Oto one w porządku alfabetycznym:

- Adler – *Suidaslexicon*, ed. A. Adler, Bd. 1-5, Leipzig 1928-1938 (przedruk: Stuttgart 1967-1971).
- DID – *Fontes Didascaliorum TrGF*, vol.1, 22-52.
- DK – *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Griechisch und deutsch von H. Diels, 10. Aufl. von W. Kranz, Berlin 1960.
- FGrHist – *Die Fragmente der griechischen Historiker*, ed. Felix Jacoby, Berlin 1923-
- FHG – *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Collegit [...] C. Mullerus, Parisiis 1841-1884.
- Gell. – *Aulus Gellius, Noctes Atticae*, ed. P.K. Marshall, vol. 1-2. Oxford 1968.
- IG – *Inscriptiones Graecae*.
- KA – Kassel et Austin – zob. PCG.
- N – *Tragicorum Graecorum Fragmenta* [TGF], ed. A. Nauck, Leipzig 1889 (wyd. 2, ed. stereotypa 1964).
- PCG – *Poetae Comici Graeci*, edd. R. Kassel et C. Austin, 8 vol., 1983-
- PMG – *Poetae Melici Graeci*, ed. D. L. Page, Oxford 1962 (przedruk: Oxford 2003).
- Rhet.* – *Aristotelis Rhetorica*.
- T – *Testimonia vitae et artis* w TrGF.
- TrGF – *Tragicorum Graecorum fragmenta*, vol. 1: *Didascaliae tragicae, catalogi tragicorum et tragoediarum, testimonia et fragmenta tragicorum minorum*, ed. B. Snell, Göttingen 1971 – vol. 4: *Sophocles*, ed. Stefan Radt, Göttingen 1977; vol. 5.1-2: *Euripides*, ed. Richard Kannicht, Göttingen 2004.
- Wehrli – *Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentar*, hrsg. von Fritz Wehrli, Heft I-X, Basel 1967-1969 (wyd. 2), Suppl. I-II 1974-1978.
- * – asterysk odsyła do informacji w Komentarzu.

II. PRZEKŁAD

Pochodzenie i życie Eurypidesa

IA. 1. Poeta Eurypides był Ateńczykiem, synem kramarza Mnesarchidesa i sprzedawczyni jarzyn, Klejto*. Urodził się na Salaminie* za archonta Kaliadesa* w czasie siedemdziesiątej piątej olimpiady, gdy Grecy stoczyli bitwę morską z Persami*.

2. Początkowo uprawiał zapasy albo pięściarstwo*, ponieważ jego ojciec otrzymał wyrocznię, że (syn) zwycięży w zawodach dających wieniec*. I podają, że odniósł zwycięstwo w Atenach. Gdy poznał (prawdziwy sens

wyroczeni), zwrócił się ku tragedii i wprowadził (do niej) wiele innowacji, jak prologi*, rozważania filozoficzne*, popisy retoryczne* i sceny rozpoznania*, ponieważ słuchał wykładów Anaksagorasa*, Prodikosa i Protogorasa*, a przyjaźnił się też z Sokratesem*.

3. Prawdopodobnie i filozof Sokrates, i Mnesilochos* współpracowali z nim przy niektórych jego utworach, jak podaje Telekleides* (frg. 41 KA, [w:] PCG 7, 683):

Mnesilochos, ów sławny, Eurypidesa najnowszy
dramat wypiekał, natomiast drew dorzucał Sokrates.

Inni podają, że pieśni pisali mu Kefisofont* oraz Argejczyk Timokrates*.

4. Podają także, że był malarzem*, że jego obrazy są pokazywane w Megarze*, a także że nosił pochodnię podczas obrzędów Apollona Zosteriosa*.

5. Urodził się tego samego dnia, co Hellenikos (FGrHist 4, T 6)*, to znaczy w dniu, w którym Grecy odnieśli zwycięstwo pod Salaminą, oraz że zaczął brać udział w agonach (dramatycznych) w wieku 26 lat*.

6. Przeniósł się do Magnezji*, gdzie uzyskał tytuł proksenosa* i wolność od świadczeń na rzecz miasta. Stąd przeniósł się do Macedonii* i przebywał na dworze Archelaosa*. Odwdzięczając się królowi, napisał dramat pod tytułem *Archelaos**; i dobrze mu się tam powodziło, ponieważ znalazł miejsce w administracji.

7. Podobno zapuścił długą brodę*, bo na twarzy miał piegi.

8. Jego pierwszą żoną była Melito, a drugą Choirine*. Pozostawił trzech synów: najstarszy, Mnesarchides, był kupcem, drugi, Mnesilochos, aktorem, najmłodszy, Eurypides, wystawił kilka dramatów ojca*.

9. Zaczął wystawiać sztuki za archonta Kaliasza w pierwszym roku osiemdziesiątej pierwszej olimpiady*. Najpierw wystawił *Peliady** i zajął trzecie miejsce. W ogóle napisał dziewięćdziesiąt dwa dramaty*, z których zachowało się siedemdziesiąt osiem. Z nich trzy są nieautentyczne*: *Tennes*, *Radamantys*, *Peritoos*.

10. Jak podaje Filochoros* (FGrHist 328, F 220), zmarł mając ponad siedemdziesiąt lat, według zaś Eratostenesa* (FGrHist 241, F 12)¹³ – siedemdziesiąt pięć. Pochowano go w Macedonii*. W Atenach natomiast miał kenotafium z napisem albo autorstwa historyka Tukidydesa*, albo poety lirycznego Timoteosa* (TrGF, vol. 5.1, T 232):

¹³ TrGF, vol. 5.1, T 12.

Eurypidesa pomnikiem cała Hellada, lecz kości
w Macedonii spoczęły, gdzie dobiegł do mety.
Ojczyzną jego Ateny, Hellas Hellady; sam wiele
muzom zawdzięczał i wielu go chwali po śmierci.

Podają, że oba pomniki zostały rażone piorunem*.

11. Mówią też, że gdy Sofokles dowiedział się o jego śmierci, wystąpił w żałobnej szacie, a chór i aktorów podczas proagonu* wyprowadził na scenę bez wieńców*, i że lud zalał się łzami (DID C 20)¹⁴.

IB. (Inna wersja)*. 1. Eurypides Ateńczyk był synem Mnesarchidesa. Autorzy starej komedii szydzili, że był synem sprzedawczyni jarzyn.

2. Inni twierdzą, że najpierw był malarzem, potem uczył się u Arche-laosa*, filozofa przyrody, a dzięki Anaksagorasowi zaczął pisać tragedie. Dlatego prawdopodobnie był nawet nieco zarozumiały, trzymał się z daleka od zwykłych ludzi i wcale nie zabiegał o względy publiczności. Ten sposób postępowania szkodził mu na tyle, na ile pomagał Sofoklesowi*.

3. Atakowali go także komediopisarze i złośliwie oczerniali. Czując odrazę do tego wszystkiego, udał się do Macedonii do króla Archelaosa i tam, gdy powracał późnym wieczorem, został rozszarpany przez psy króla.

4. Zaczął wystawiać sztuki w czasie osiemdziesiątej pierwszej olimpiady za archonta Kaliasza (TrGF, vol. 5.1, T 55). Ponieważ posługiwał się stylem średnim*, wyróżnił się w wyrażaniu myśli i używał doskonale argumentacji na obie strony*. W pieśniach chóralnych jest nie do naśladowania, pozostawiając w tyle prawie wszystkich poetów lirycznych. W dialogach był rozwlekły i pospolity, a w prologach irytujący, niezwykle retoryczny w argumentacji, a styl miał urozmaicony. Dla argumentów wcześniejszych potrafił znaleźć kontrargumenty.

5. Wszystkich dramatów napisał dziewięćdziesiąt dwa, z których zachowało się sześćdziesiąt siedem* oraz trzy, których autentyczność jest kwestionowana. Zachowało się także jego osiem dramatów satyrowych*, z których jeden jest również kwestionowany*. Odnosił pięć zwycięstw*.

II. Życie zakończył w następujący sposób*: jest w Macedonii wioska zwana wioską tracką, ponieważ kiedyś zamieszkiwali ją Trakowie*. Pew-

¹⁴ TrGF, vol. 4, T 54.

nego razu pojawiła się w niej zabłąkana suka rasy molossyjskiej, własność Archelaosa. Ją Trakowie zgodnie ze zwyczajem złożyli w ofierze i zjedli, za co Archelaos ukarał ich karą w wysokości jednego talentu*. A ponieważ (pieniędzy) nie mieli, poprosili Eurypidesa*, aby uzyskał dla nich zwolnienie od kary, której król się domagał. Jakiś czas potem Eurypides odpoczywał w lesie poza miastem, a Archelaos właśnie wyruszył na łowy. Przewodnicy spuścili psy, a te przypadkiem trafiły na Eurypidesa, rozszarpały go i pożarły. A były one potomkami suki, zabitej przez Traków. Stąd istnieje powiedzenie wśród Macedończyków: „psia sprawiedliwość”*.

III. 1. Podobno poeta miał na Salaminie przygotowaną grotę* z widokiem na morze, w której spędzał czas, gdy uciekał przed tłumem. Dlatego ze sfery morskiej czerpał większość swoich porównań*. Z wyglądu był ponury*, zamysłony i oschły, nie lubił śmiechu i kobiet. Zgodnie z tym gani go i Arystofanes* (TrGF, vol. 5.1, T 2, 21-25):

Do mnie przemówił szorstki (Eurypides).

2. Mówią, że gdy poślubił córkę Mnesilochosa, Choirile*, i spostrzegł jej niewierność, najpierw napisał dramat *Hipolit**, w którym ostentacyjnie przedstawia bezwstyd kobiet, a następnie się rozwiódł. A gdy ten, co ją poślubił, mówił: „przy mnie jest skromna”, Eurypides mu odpowiedział: „jesteś godny pożalowania, jeśli sądzisz, że przy jednym jest skromna, a przy drugim nie”*. Sam wziął sobie jednak drugą żonę, a ponieważ odkrył, że jest (jeszcze) bardziej bezwstydna, tym chętniej i z większą zapalczywością oczerniał kobiety. Dlatego kobiety wdarły się do groty, w której spędzał czas na pisaniu, i chciały go zabić*.

3. Z zawiści oczerniano go, że Kefisofont pomagał mu tworzyć tragedie*.

4. Natomiast Hermippos* podaje (frg. 94 Wehrli), że tyran Syrakuz Dionizjusz* po śmierci Eurypidesa posłał jego spadkobiercom talent* [srebra] za instrument muzyczny [poety], tabliczkę do pisania i rysik. Gdy te przedmioty obejrzał, kazał napisać na nich imiona swoje i Eurypidesa, a ludziom, którzy je dostarczyli, polecił je złożyć w świątyni Muz (Dion. trag. 76, T 10). Mówią, że dlatego [Eurypides] był nazywany ulubieńcem cudzoziemców, ponieważ cudzoziemcy szczególnie go lubili, podczas gdy Ateńczycy go nienawidzili.

5. Gdy pewien niewychowany młodzieniec z zawiści powiedział, że cuchnie mu z ust, [Eurypides] odpowiedział: „wysławiaj usta słodsze niż miód i Syren głosy”*.

IV. 1. Wyśmiewał kobiety w swoich utworach z następującej przyczyny: Miał urodzonego w domu młodego niewolnika o imieniu Kefisofont*. Odkrył, że własna żona niestosownie zachowuje się wobec tego sługi. Najpierw więc próbował ją odwieść od złego postępowania. Lecz gdy nie przekonał, pozostawił żonę Kefisofontowi, ponieważ ten chciał ją mieć. Arystofanes dlatego właśnie napisał (frg. 596 KA, [w:] PCG 3/2, 318):

Najlepszy i najciemniejszy Kefisofontcie,
współżyjesz z Eurypidesem na różne sposoby
oraz współtworzysz, jak mówią, pieśni chóralne.

2. Podają także, że kobiety na Tesmoforiach zrobiły na niego zasadzkę*, aby go zabić z powodu zarzutów, jakie im stawiał w swoich utworach. Oszczędziły go po pierwsze ze względu na Muzy, następnie ponieważ zapewnił, że już nie będzie o nich źle mówić. Oto co pisał o nich w tragedii *Melanippe* (TrGF, frg. 494, 1-3):

Próżno mężczyźni szkalują kobiety,
chybia ich strzała, bo kłamią zmyślając.
One są lepsze mym zdaniem od mężczyzn
itd.

Filomen* zaś do tego stopnia go kochał, że odważył się o nim napisać takie słowa (frg. 118 KA, [w:] PCG 7, 290):

Jeżeli ludzie naprawdę coś czują
jeszcze po śmierci, jak twierdzą niektórzy,
Eurypidesa by ujrzeć – chcę wisieć.

(Tak oto ceniono go bardziej niż kogokolwiek)*

III. KOMENTARZ

Ad IA 1.

* *Sprzedawczyni jarzyn, Klejto* – źródłem informacji o zawodzie matki Eurypidesa jest stara komedia, a przede wszystkim Arystofanes, w którego sztukach znajdujemy kilka żartów na ten temat. Na przykład w *Acharnejczykach* Dikajopolis zwraca się do poety tymi słowami (w. 475-478): „Eurypidesku, najśłodszy, najmilszy [...] daj majeranku, co masz po mamusi”¹⁵. Faktycznie już w starożytności poważni pisarze podawali w wątpliwość niskie pochodzenie poety¹⁶. Zgodnie z nimi przyjmuje się, że ojciec Eurypidesa Mensarchos lub Mnesarchides (są to dwie formy jednego imienia używane zamiennie) był właścicielem ziemskim na Salaminie. Razem z żoną Klejto należeli do demu Phlya¹⁷, wchodzącej w skład fyli Kekropis.

* *Na Salaminie* – Salamina, wyspa na Morzu Egejskim, na południe od Zatoki Eleuzyńskiej, została przyłączona do Aten za czasów Solona, prawodawcy i poety ateńskiego, żyjącego w latach ok. 635-559.

* *Urodził się za archonta Kaliadesa* – nie znamy dokładnej daty urodzin Eurypidesa. *Marmor Parium* (60) jako rok jego urodzin podaje 485/484, lecz według innych źródeł miał to być rok 480, a więc za archontatu Kaliadesa. Przypuszcza się jednak, że ta druga data została przyjęta dla połączenia nią wydarzeń z życia trzech wielkich tragików, a mianowicie udziału Ajschylosa w bitwie pod Salaminą, występu Sofoklesa na czele chóru efebów, wykonujących pean dziękczynny za zwycięstwo, i wreszcie urodzin Eurypidesa. W starożytnej Grecji tego rodzaju synchronię ważnych wydarzeń stosowano dość często.

* *W bitwie morskiej z Persami* – bitwa morska z Persami to bitwa stoczona pod Salaminą w 480 r., w której Grecy pokonali flotę króla Kserksesa i rozpoczęli wypędzanie azjatyckich najeźdźców z Hellady. Historia tej bitwy była dramatycznie opracowana w niezachowanych *Fenicjankach* Frynichosa, a następnie w *Persach* Ajschylosa, najstarszej z przekazanych do naszych czasów tragedii greckiej z 472 r.

¹⁵ Przekład J. Ławińskiej-Tyszkowskiej. Zob. także *Żaby* w. 840 oraz *Tesmofofie* w. 387.

¹⁶ *Księga Suda* (Adler), s.v. *Euripides*; *Athenaios*, X, 424 e; Gell. XV, 20, 5. Por. FGrHist 328, F 218: „Nie jest prawdą, że jego matka była sprzedawczynią jarzyn, ponieważ obydwójce jego rodzice byli dobrze urodzeni, jak wykazuje Philochoros”.

¹⁷ W polskim przekładzie dzieła A. Lesky’ego (*Tragedia grecka*, przeł. M. Weiner, Kraków 2006, s. 314) błędnie podano nazwę tego demu jako Fyla.

Ad 2.

* *Uprawiał zapasy lub pięściarstwo (pankration e pigme)* – to dwie olimpijskie dyscypliny sportowe, z których pierwsza, *pankration*, obejmowała również walkę na pięści w rękawicach lub bez. Informacja jest prawdopodobna, ponieważ ćwiczeniom fizycznym oddawali się wszyscy młodzi Ateńczycy, wśród nich tak wybitni, jak na przykład Sofokles i Platon.

* *Otrzymał wyrocznie* – o tej wyrocznie wspomina także Aulus Gellius (*Noctes Atticae*, 15, 20). Jednak faktyczną „puentą tej historii – jak pisze A. Lesky¹⁸ – jest oczywiście błędna interpretacja przepowiedni – najpierw prowadziła ona w kierunku przeciwnym do zamierzonego. Kryje się za nią jednak obraz Eurypidesa-intelektualisty, który w pieśni pochwalnej dla Aten (*Med.* 824) śpiewa o darze mądrości i muzach, którego Arystofanes (*Ran.* 943, 1409) wyśmiewa jako moła książkowego i który, niekiedy bardzo dobitnie, wyraża awersję do bezrozumnych walk”¹⁹.

* *Prologi* – informację o prologach należy rozumieć w tym sensie, że Eurypides prologom tragedii nadał nowy charakter, czyniąc z nich rodzaj afisza teatralnego. Nie mają one formy dramatycznej, jak u jego poprzedników, lecz narracyjną. Jedną z osób dramatu lub jakieś bóstwo określa miejsce akcji, opowiada przedakcję sztuki, informuje o postaciach, które wystąpią, o motywach ich postępowania i często szkicuje w ogólnych zarysach przebieg przyszłych zdarzeń dramatycznych.

* *Rozważania filozoficzne* – w tragediach Eurypidesa znalazł odbicie duch nowych czasów, w jakich poeta tworzył, to jest ateńskiego oświecenia. Bohaterowie jego tragedii chętnie oddają się rozważaniom filozoficznym, by teoretycznie uzasadnić swoje postępowanie. Robią to nie tylko herosi, lecz także prości ludzie, kobiety i niewolnicy.

* *Popisy retoryczne* – dochodzą one do głosu w utworach Eurypidesa przede wszystkim w scenach sporu, czyli *agonach*, lecz także w mowach gońców (*rhésis agneliké*), w których nasz poeta osiągnął prawdziwe mistrzostwo, wykorzystując znane retoryce chwytły i środki artystycznego wyrazu.

* *Sceny rozpoznania* – sceny rozpoznania (*anagnorismós, anagnórisis*) w tragedii występują już u Ajschylosa (np. w *Choeforach*), innowacją Eurypidesa było częste posługiwanie się nimi, a przede wszystkim dążenie do prawdopodobieństwa sytuacyjnego rozpoznań. W *Elektrze* (w. 503-584) poeta wyraźnie krytykuje technikę anagnoryzmu Ajschylosa, przeciwstawiając

¹⁸ *Tragedia grecka*, s. 314-315.

¹⁹ Wskazują na to fragmenty dramatu satyrowego .

jej własną, opartą na niepodważalnych dowodach tożsamości postaci. Eurypidesowa technika scen rozpoznania, oparta na konkretnych dowodach, jak kosztowności pozostawione przy porzuconym niemowlęciu, list, blizna na ciele, została potem przejęta przez autorów komedii nowiej.

* *Sluchał wykładów Anaksagorasa* – Filozof Anaksagoras (ok. 500-424) pochodził z Klazomenaj, miejscowości na zachodnim wybrzeżu Azji Mniejszej. Po wojnach perskich przybył do Aten, gdzie uczył przez ponad trzydzieści lat. Przyjaźnił się z Peryklosem. Uznawał umysł (*nous*) za rozumną siłę, która nadaje materii ruchu i umożliwia rozwój świata. Nic bliższego nie wiemy jednak o wpływie nauki Anaksagorasa na poglądy Eurypidesa.

* *Sluchał wykładów ... Prodikosa i Protagorasa* – Protagoras z Abdery (ok. 481-411) słynny sofista, który często przebywał i nauczał w Atenach. Zasłynął twierdzeniami, że o istnieniu bogów nic pewnego powiedzieć nie można, za co wytoczono mu proces o bezbożność, oraz że „miarą wszystkich rzeczy jest człowiek”, co podważało obiektywną wartość ludzkiego poznania. Jego uczniem był Prodikos z Keos, wyspy na Morzu Egejskim, który pojawił się w Atenach w 431 lub 420 r. jako nauczyciel wymowy. Głównie zajmował się zagadnieniami języka. Eurypides niewątpliwie był pod wpływem współczesnych sobie nauk sofistów, lecz nie mógł być uczniem Protagorasa (tym bardziej Prodikosa) ponieważ był niemal jego rówieśnikiem²⁰. Jego znajomość nauk Anaksagorasa i wymienionych sofistów zdają się potwierdzać zachowane teksty, jednak nie dysponujemy żadnymi dodatkowymi informacjami na temat jego osobistych kontaktów z tymi filozofami²¹.

* *Przyjaźnił się z Sokratesem* – Sokrates, jeden z największych filozofów greckich, żył w latach 470-399. Dowody związków naszego poety z nim zbała z pozytywnym skutkiem R. Goossens (*Euripide et Athènes*, Bruxelles 1962). Najbardziej znanym przykładem jakiegoś bezpośredniego, lecz krytycznego nawiązania do filozofii Sokratesa są uwagi Fedry na temat ulegania wpływom wbrew rozsądkowi (Eur., *Hipolit uwięziony*, w. 377-387). Bruno Snell²² słusznie dopatrywał się tu jednak sprzeczności z nauką Sokratesa, który głosił, że mądrość gwarantuje cnotę.

²⁰ Zob. Lesky, *Tragedia grecka*, s. 315.

²¹ Zagadnieniem związków tragedii Eurypidesa z ówczesną filozofią jest poświęcona praca W. Nestlego *Euripides, der Dichter der griechischen Aufklärung* (Stuttgart 1901). W innym dziele (*Vom Mythos zum Logos*, Stuttgart 1942) W. Nestle twierdzi, że Eurypides był heroldem greckiego oświecenia, który odrzucił bogów wierzeń ludowych i hołdował ukształtowanemu przez ideę sprawiedliwości wizerunkowi boga. Zob. też znakomity artykuł R. Turasiewicza *Między pobożnością a bezbożnością*, „Prace Komisji Filologii Klasycznej PAU” 23 (1995), s. 23-62.

²² B. Snell, *Das frühe Zeugnis über Sokrates*, „Philologus” 97 (1948), s. 125.

Ad 3.

* *Prawdopodobnie i filozof Sokrates, i Mnesilochos współpracowali z nim* – Mnesilochos był drugim synem Eurypidesa. Był aktorem. O tym, że razem z Sokratesem pomagali Eurypidesowi pisać dramat *Frygijczycy*, wspomina także Diogenes Laertios (II, 18)²³:

Frygijczycy to nowy dramat Eurypidesa, do którego Sokrates też dołożył drewna.

Diogenes (II, 18) przytacza również cytat, prawdopodobnie z pierwszej wersji *Chmur* Arystofanesa, mający potwierdzać współpracę filozofa z tragikiem²⁴:

To on układa Eurypidesowi
owe dramaty przegadane, mądre²⁵.

* *Telekleides* – Telekleides z Aten był jednym z przedstawicieli starej komedii. Odnosił trzy zwycięstwa na Dionizjach Wielkich i pięć na Lenajach (IG 2 2325, 54, 119). Był prawdopodobnie pierwszym, który zarzucił Eurypidesowi zależność od Sokratesa.

* *Kefisofont (Kephisophon)* – informacja prawdopodobnie oparta na *Żabach* (w. 944, 1408 i 1451-1453) i *Acharnejczykach* (w. 395-402) Arystofanesa²⁶. W tej drugiej sztuce Kefisofont pojawia się jako Sługa (*Therapon*) Eurypidesa, a Tomasz Magister w komentarzu do tego miejsca (prawdopodobnie błędnie) twierdzi, że był on aktorem naszego tragika.

* *Timokrates z Argos* – skądinąd nieznany. Być może chodzi tu raczej o Demokratesa, który wystawił *Andromachę* naszego poety poza Atenami. Zob. TrGF, vol. 5.1, T 64.

Ad 4.

* *Był malarzem* – informacja nie jest pewna, ponieważ malarzem mógł być inny Eurypides, a zbieżność imion zupełnie przypadkowa. A. Lesky zwraca jednak uwagę, że „w poezji Eurypidesa wyraźnie widać obrazowe elementy, które, jak wiele rzeczy w jego twórczości, zapowiadają epokę hellenistyczną”²⁷.

²³ Przekład I. Krońskiej. W ustaleniu tożsamości Mnesilochosa idę za *Der Kleine Pauly. Lexicon der Antike*, vol. 3, München 1974, s.v. *Mnesilochos*, 4. R. Kannicht (TrGF, vol. 5.1, T 51b) widzi w nim teścia Eurypidesa, który także nosił to imię.

²⁴ Frg 392 KA, [w:] PCG 3/2, 216 = TrGF, vol. 5.1, T 51, 12-13.

²⁵ Przekład własny.

²⁶ TrGF, vol. 5.1, T 52a-52d.

²⁷ Lesky, *Tragedia grecka*, s. 315.

* *Megara* – miasto na Przesmyku Korynckim, w pobliżu Zatoki Saronijskiej.

* *Apollon Zosterios* – Zoster to niewielki przylądek attycki od strony Zatoki Saronijskiej, dzisiaj nosi nazwę Lombardo. Znajdowało się tu miejsce kultu Apollona, Artemidy i Latony²⁸. Obchodzono w nim święta zwane Zosteriami, których program prawdopodobnie obejmował także bieg z pochodniami. O uczestnictwie Eurypidesa w świętach religijnych informuje także Atenajos (10, 424 E)²⁹.

Ad 5.

* *Hellanikos* – Helanikos z Lesbos był najmłodszym i ostatnim z grona najwcześniejszych historyków greckich, zwanych logografami. Urodził się prawdopodobnie w 496/5 r., a ze względu na imię („Zwycięstwo Hellenów”) łączono jego urodziny ze zwycięstwem pod Salaminą.

* *Zaczął brać udział w agonach w wieku 26 lat* – po raz pierwszy Eurypides otrzymał chór w 455 r., gdy zgłosił do agonu tetralogię, zawierającą m.in. tragedię *Peliady*³⁰, lecz zajął trzecie miejsce, a więc poniósł klęskę. W tym utworze poeta nawiązał do mitu o Medeji, która podstępnie namówiła córki Peliasa, by zabiły ojca i w ten sposób przywróciły mu młodość. Był to z jej strony podstęp, by pozbyć się Peliasa, prześladowcę jej męża, Jazona. Z tragedii zachowały się jedynie fragmenty.

Ad 6.

* *Przeniósł się do Magnezji* – ta informacja nie jest pewna. Magnezja to wschodnia nadmorska część Tesalii. Do czasów Filipa II Macedońskiego stanowiła państwo niepodległe.

* *Otrzymał tytuł proksenosa* – proksenos to obywatel, który sprawował opiekę nad przybyszami z obcego kraju. Eurypides mógł być mianowany proksenosem w nadziei, że będzie nim dopiero po powrocie do Aten lub też autor *Życia* pogubił się w chronologii, a Magnezyjczycy zrobili Eurypidesa swoim proksenosem wcześniej³¹.

* *Przeniósł się do Macedonii* – Macedonia to królestwo położone na północ od Tesalii. Macedończycy byli spokrewnieni z Grekami, lecz także

²⁸ Pisze o tym Pausaniasz (1, 31, 1).

²⁹ TrGF, vol. 5.1, T 20 i T 33b.

³⁰ *Z Peliad* zachowało się tylko kilkanaście drobnych fragmentów (TrGF, vol. 5.2, frg. 601-616).

³¹ Zob. P. T. Stevens, *Euripides and the Athenians*, „Journal of Hellenic Studies” 76 (1956), s. 91; G. Murray, *Euripides and his Age*, London 1918, s. 169. Murray przyjmuje jednak, że chodziło tu o miasto Magnezję nad Meandrem.

z plemionami illiryjsko-trackimi. Nie wiemy dokładnie, co skłoniło Eurypidesa do opuszczenia ojczyzny. Można jedynie przypuszczać, że chodziło o zniechęcenie poety Atenami i nieprzychylnym stosunkiem publiczności do jego tragedii³².

* *Przebywał na dworze Archelaosa* – Archelaos, syn Perdikkasa II, był królem Macedonii w latach 413-399. Zapraszał na swój dwór uczonych i artystów, darzył ich przyjaźnią i opieką. Gościł u siebie między innymi tragika Agatona i malarza Zeuksisa. Eurypides opuścił Ateny po wystawieniu *Orestesa* w roku 408. W stolicy Macedonii Pelli przebywał do śmierci, a więc przez około półtora roku.

* *Napisał dramat „Archelaos”* – z tej tragedii zachowały się jedynie niewielkie fragmenty (TrGF, vol. 5.1, frg. 228-264). Na ich podstawie możemy wnosić, że poeta wywiódł w nim ród króla od heroicznego przodka Archelaosa, syna Temenosa, potomka Heraklesa.

Ad 7.

* *Podobno zapuścił długą brodę* – wśród zachowanych podobizn Eurypidesa wyróżnia się dwa typy portretów. Pierwszy ukazuje ponure, pozbawione wyrazu oblicze brodatego mężczyzny, bierze nazwę od najważniejszej repliki: Rieti-Kopenhaga. Drugi typ, nazywany od najbardziej znanego egzemplarza, Eurypidesem Neapolitańskim lub Farnese, prezentuje rysy również brodatego mężczyzny, którego twarz wyraża jednak pewien rodzaj kreatywnego geniuszu i tragicznego rozdarcia³³.

Ad 8.

* *Jego pierwszą żoną była Melito, drugą Choirine* – nie ma pewności, czy Eurypides miał rzeczywiście dwie żony. Wprawdzie o dwu małżeństwach poety wspomina i *Księga Suda* (s.v. *Euripides*)³⁴, i Aulus Gelliusz (XV, 20, 6)³⁵, lecz musi budzić zdziwienie, że nie wykorzystuje tego Arystofanes w *Tesmofoiach*, chociaż w tej komedii (passim) zebrał niemal wszystkie zarzuty, nadające się do ataku na naszego tragika. Za U. Wilamowitzem³⁶ należy raczej

³² Szerzej tę sprawę dyskutuje P.T. Stevens (*Euripides and the Athenians*, s. 87-94).

³³ Dokładny przegląd wizerunków poety zawiera praca G. M. A. Richtera *The Portraits of the Greeks* (London 1965, s. 133 nn., il. 717-779).

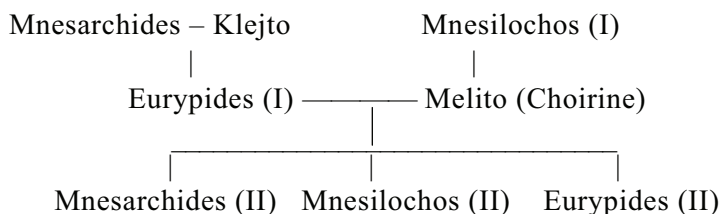
³⁴ TrGF, vol. 5.1, T 3, 3.

³⁵ TrGF, vol. 5.1, T 2, 6.

³⁶ Zob. *Euripides*, [w:] *Realencyclopaedie der classischen Altertumwissenschaft*, Bd. VI, 1, Stuttgart 1958, szp. 1245.

przyjąć, że imię drugiej żony – Choirine lub Choirile – było po prostu poniżającym epitetem niewiernej Melito, ponieważ greckie słowo *χοῖρος* (*choiros*) oznacza świnkę, ale także *puđendum muliebre*. Dwuznaczność tego słowa wykorzystuje komicznie na przykład Arystofanes w *Acharnejczykach* (w. 774).

Tablica rodu Eurypidesa przedstawia się następująco:

* *Wystawiał sztuki ojca* – Eurypides Młodszy po śmierci ojca wystawił *Ifigenię w Aulidzie*, *Alkmeona* i *Bachantki*, jak poświadcza to scholium do *Żab* Arystofanesa (ad v. 67) oraz *Księga Suda*³⁷.

Ad 9.

* *W pierwszym roku osiemdziesiątej pierwszej olimpiady* – to jest w roku 456 przed Chr.

* *Peliady* – zob. komentarz ad 5.

* *Napisał dziewięćdziesiąt dwa dramaty* – tę liczbę dramatów należy pomniejszyć o cztery dramaty Kritiasza przypisane Eurypidesowi, to jest trzy wymienione w *Życiu* jako nieautentyczne oraz zachowaną tragedię *Rezos*, uznawaną dziś także za nie-Eurypidesową³⁸. *Księga Suda* informuje, że poeta brał udział w 22 agonach, co dawałoby 88 wystawionych dramatów, jeżeli wszystkie były prezentowane na Wielkich Dionizjach. Nie da się jednak wykluczyć, że zaginęło więcej sztuk, niż przyjmowali filologowie aleksandryjscy, ponieważ didaskalie ateńskie, które stanowiły dla nich źródło, nie mogły uwzględnić *Archelaosa* i *Andromachy*, wystawianych poza Atenami³⁹.

* *Są nieautentyczne* – za U. Wilamowitzem⁴⁰ za ich autora przyjmuje się tyrana Kritiasza, poetę i polityka, wuja Platona i tytułowego bohatera jed-

³⁷ TrGF, vol. 5.1, T 3, 5.

³⁸ Zob. Euripides, *Rhesus*, ed. J. Zanetto, Stuttgart–Leipzig 1993.

³⁹ Zob. U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Einleitungen in die griechische Tragödie*, Berlin 1921, s. 40; Lesky, *Tragedia graeca*, s. 319.

⁴⁰ U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Analecta Euripidea*, Berlin 1875, s.161.

nego z jego dialogów. *Tennes*⁴¹ to imię tytułowej postaci dramatu, w którym wykorzystano tzw. motyw żony Putyfara. Sztuka *Radamantys*⁴² dotyczyła walki Afaretydów z Dioskurami, braćmi Heleny. Pewną rolę odgrywała w nim córka Radamantysa, bohatera z Krety, który zasłynął z mądrości i sprawiedliwości. Po śmierci został jednym z trzech sędziów w Podziemiach, razem z Minosem i Ajakosem. *Pejritoos*⁴³ – bohater tytułowy tej tragedii był jednym z Lapitów i przyjacielem Tezeusza, króla Aten. Dramat z jego imieniem przedstawiał przygody tych dwu herosów w Hadesie, skąd próbowali uprowadzić Persefonę. Fragment papirusu (*Oxyrhynchus Papyri*, XVII, 2078) zawiera urywek rozmowy Tezeusza z Heraklesem, który ratował zuchwałych bohaterów z opresji. Te trzy sztuki jako trylogię tragiczną uzupełniał prawdopodobnie dramat satyrowy *Syzyf*⁴⁴, którego duży fragment przekazał Sekstus Empirik (1 N; DK 88 B 25). Syzyf (*Sisyphos*) był synem Ajolosa, a więc wywodził się z rodu Deukaliona, Noego mitologii greckiej. Uchodził za najprzebieglejszego z ludzi i najbardziej pozbawionego skrupułów. Był często bohaterem dramatów satyrowych jako postać niezwykle barwna.

Ad 10.

* *Filochoros* (*Philochoros*) – Filochoros Ateńczyk, syn Kyknosa, był wieszczkiem, który wróżył z ofiar, lecz także ostatnim i najwybitniejszym attydografą, żyjącym w III wieku przed Chr. Jego historia Attyki (*Atthis*) w 17 księgach przedstawiała dzieje Aten od czasów najdawniejszych do 262 r. przed Chr. i zawierała wiele wiadomości z dziedziny kultu i obyczajów ateńskich, w tym także informacje o agonach teatralnych, tragedii i mitach wykorzystanych przez Sofoklesa i Eurypidesa. Zachowało się z jego dzieła 230 fragmentów o dużej wartości historycznej (Jacoby FGh, Bd. 3 B, 97-160.).

* *Eratostenes* (*Eratosthenes*) – Eratostenes z Cyreny (276-196) był znakomitym uczonym i poetą aleksandryjskim oraz kierownikiem słynnej biblioteki w Aleksandrii. Zasłynął przede wszystkim jako twórca geografii fizycznej i matematycznej, lecz także jako filolog, autor dzieła o starej komedii (*Peri komoidias*).

⁴¹ Crit. 43, F 21 (TrGF, vol. 1, frg. 182-183).

⁴² Crit. 43, F 16-18 (TrGF, vol. 1, frg. 178-180).

⁴³ Crit. 43, F 1-14 (TrGF, vol. 1, frg. 171-178; frg 178-80).

⁴⁴ Z tego dramatu mamy tylko fragmenty: TrGF, vol. 5.2, frg. 673-674.

* *Pochowano go w Macedonii* – grób Eurypidesa w Macedonii był znany długo po jego śmierci i odwiedzany przez wędrowców⁴⁵.

* *Tukidydes (Thoukydides)* – Tukidydes Ateńczyk (ok. 455-399), najwybitniejszy historyk grecki, jest autorem monografii *Wojna peloponeska*.

* *Timoteos (Timotheos)* – Timoteos z Miletu (ok. 450-360) był poetą i malarzem, działał głównie w Atenach. Z jego twórczości znamy duży fragment (240 wersów) nomosu kitadorycznego.

* *Persowie (788 PMG)* – utwór odkryty na papirusie w 1902 r. Timoteos dał w nim poetycką wizję zmagania Greków z Persami pod Salaminą.

* *Pomniki zostały rażone piorunem* – Plutarch, który również o tym wspomina (*Żywot Likurga*, 31, 5-6), dodaje do tej informacji następujący komentarz: „Stało się to zresztą ważnym argumentem obrony i znaczącym świadectwem dla miłośników Eurypidesa, że mianowicie po śmierci tylko jemu jednemu zdarzyło się to, co wcześniej spotkało człowieka ukochanego przez bogów i przenikniętego pobożnością”⁴⁶ (to jest Likurga prawodawcę).

Ad 11.

* *Podczas proagonu* – proagon był rodzajem prezentacji tragedii w ich najważniejszych partiach jeszcze przed wystawieniem całości w teatrze. Proagon miał miejsce w odeonie, budynku znajdującym się obok teatru Dionizosa w Atenach; odbywały się w nim głównie koncerty muzyczne i rapsodyczne⁴⁷.

* *Bez wieńców* – podczas proagonu poeta, choreuci i aktorzy w normalnych okolicznościach występowali w wieńcach na głowie.

Ad IB.

Inna wersja – zobacz *Wstęp*, s. 6. Przy powtarzających się informacjach z części pierwszej (IA) nie podaję komentarza.

Ad 2.

* *Uczył się u Archelaosa* – Archelaos (V wiek przed Chr.), syn Apollodora z Aten, był filozofem przyrody (*physikos*), uczniem Anaksagorasa.

⁴⁵ Plutarch w *Żywocie Likurga*, 31, 5 (TrGF, vol. 5.1, T 130 a) precyzuje, że Eurypides został pochowany w pobliżu Aretuzy (miasta w południowej Macedonii w okolicach Amfipolis.). *Księga Suda* (TrGF, vol 5.1, T 3, 5) podaje jednak, że Archelaos kazał pochować poetę w Pelli. Kenotaf zaś miał znajdować się na drodze do ateńskiego portu Pireusu (Paus. 1, 2, 2 = TrGF, vol. 5.1, T 129 a).

⁴⁶ Przekład K. Korusa.

⁴⁷ Na temat proagonu zob. R. R. Chodkowski, *Teatr grecki*, Lublin 2003, s. 34-35.

O jego życiu nic pewnego nie wiadomo, nie wiadomo więc też, czy rzeczywiście był nauczycielem Eurypidesa, chociaż o jego związkach z Sokratesem i Eurypidesem wspomina także *Księga Suda* (Adler a 4084) oraz Diogenes Laertios (II,16)⁴⁸.

Ad 3.

* *Ten sposób postępowania [...] pomagał Sofoklesowi* – w *Życiu Sofoklesa (Vita Sophoclis, 7)*⁴⁹ czytamy o tym poecie: „miał tak czarujące usposobienie, że był kochany wszędzie i przez wszystkich”.

Ad 4.

* *Posługiwał się stylem średnim (plasmati mesoi)* – przez „styl średni” należy tu chyba rozumieć styl pośredni między przyziemnym a zbyt wzniosłym, o których pisze Arystoteles (*Rhet.* 1404 b 3-4).

* *Używał argumentów na obie strony* – ten sposób argumentowania najbardziej jest widoczny w agonach, czyli scenach sporu w tragedii, na przykład w *Medei* i *Hekabie*.

Ad 5.

* *Z których zachowało się sześćdziesiąt siedem* – zob. komentarz do IA 9.

* *Osiem dramatów satyrowych* – przyjmuje się, że tylko tyle dramatów satyrowych znali już filologowie aleksandryjscy⁵⁰. Nie wiemy, czy ta dziwnie mała liczba wynika z tego, że niektóre z nich wcześniej zaginęły, czy też z tego, że Eurypides mógł swoje tetralogie zamykać dramatem niesatyrowym, a więc rodzajem tragikomedii, jak miało to prawdopodobnie miejsce w przypadku tragedii *Alkestis*. W każdym razie Eurypidesa nie można zaliczyć do grona najwybitniejszych autorów dramatu satyrowego.

* *Jeden nieautentyczny* – chodzi tu o *Szyzyfa*, który obecnie uznawany jest za dzieło Eurypidesa (zob. wyżej).

* *Odniósł pięć zwycięstw* – tę liczbę zwycięstw potwierdzają *Księga Suda* (695 5 Adler)⁵¹ oraz Aulus Gelliusz (17, 4, 3)⁵², ale obejmują nią także zwycięstwo, które poeta odniósł pośmiertnie, gdy jego tetralogię wystawił syn, Eurypides Młodszy.

⁴⁸ TrGF, vol. 1, T 39 b.

⁴⁹ TrGF, vol. 4, T A 7.

⁵⁰ Zob. L e s k y, *Tragedia grecka*, s. 320.

⁵¹ TrGF, vol. 5.1, T 3.

⁵² TrGF, vol. 5.1, T. 65 b.

Ad II.

* *Życie zakończył w następujący sposób* – historię o rozszarpaniu poety przez psy Archelaosa podają i inni biografowie Eurypidesa, a więc Satyros (frg. 39, kol. XX, 22-35 oraz frg. 39, kol. XXI), jak również *Księga Suda* (s.v. *Euripides*). Satyros w swej informacji o śmierci poety kładzie większy nacisk na udział innych osób, a mianowicie Archelaosa i myśliwych, którzy spuścili psy. Być może jednak wersję o takim końcu życia Eurypidesa stworzono pod wpływem znanych z mitologii gwałtownych rodzajów śmierci przez rozszarpanie, jakich doznali na przykład Akteon i Penteus.

* *Trakowie* – pod tą nazwą kryło się 20 różnych plemion, uważanych przez Greków za barbarzyńców. Tracja to kraina, której południowe granice wyznaczała Propontyda i Morze Egejskie, na zachodzie rzeka Strymon, a na północy Dunaj (Danubius). Dopiero Filip II Macedoński włączył większą część Tracji do swego imperium.

* *Talent* – talent w zasadzie był jednostką wagi złota lub srebra, przejętą przez Greków z Babilonii; jego wielkość wahała się od 21 do 68 kilogramów. W Atenach talent jako jednostka monetarna oznaczał ok. 25 kilogramów srebra i miał wartość 6000 drachm.

* *Poprosili Eurypidesa o zwolnienie od kary* – z kontekstu wynika, że poeta to zwolnienie dla nich od króla uzyskał i przez to zabita suka nie została pomszczona.

* *Psia sprawiedliwość* – o przysłowiu tym wspomina również Satyros (frg. 39, kol. XXI).

Ad III, 1.

* *Miał grotę na Salaminie* – o tej grotcie wspomina Filochoros (FGHist. 328 F 219) oraz Satyros (frg. 39, kol. IX). Jest faktem, że w wielu życiorysach filozofów lub pisarzy spotykamy grotę jako symbol odosobnienia, nie znaczy to jednak, że powinniśmy odrzucać jej realne istnienie w życiu Eurypidesa, człowieka, który był trochę zarozumiały i nie szukał specjalnie kontaktów z tłumem, by się mu przypodobać⁵³.

* *Ze sfery morskiej czerpał wiele porównań* – to stwierdzenie jako fakt rzeczywisty potwierdzają współczesne badania nad językiem Eurypidesa.

* *Z wyglądu był ponury* – obraz Eurypidesa jako człowieka smutnego, nieprzystępnego i stroniącego od towarzystwa innych ludzi przekazują nam także pozostali biografowie poety. Satyros pisze: „nikt go nie lubił, męż-

⁵³ Na ten temat pisze obszerniej T. Stevens (*Eurypides and the Athenians*, s. 87-93).

czyżni z powodu jego nietowarzyskości (*dysomilia*), kobiety z racji tego, jak [źle – R.R.Ch.] je przedstawiał w swoich sztukach”. *Księga Suda* (s.v. *Euripides*) nazywa go „ponurym” (*ameides*) i „stroniącym od towarzystwa” (*pheugon tas synousias*)⁵⁴. Zdaniem P. Stevensa⁵⁵ ta negatywna opinia o poecie ma swoje źródło nie tyle w zachowanych sztukach Arystofanesa i fragmentach starej komedii, lecz wzięła się częściowo z faktu jego częstego przebywania w jaskini na Salaminie, a częściowo z tego, że był uważany za myśliciela, „a myśliciele z definicji byli uważani za dumnych i nietowarzyskich”. Na pewno jednak ten poeta nie był tak popularny i lubiany w Atenach jak współczesny mu Sofokles. Dopiero w IV wieku przed Chr. jego twórczość osiągnęła szerokie uznanie. Wyraz twarzy z portretu neapolitańskiego nie ma jednak w sobie ani posępności, ani zgryźliwości, przeciwnie – twarz ta, jak pisze słusznie S. Witkowski⁵⁶, „jest pełna łagodności, dobroci, powagi i smutku”.

* *Zgodnie z tym gani go Arystofanes* – również według Aulusa Gelliusza (15, 20, 6-8) komediopisarz gani Eurypidesa w komedii *Tesmoforie* (w. 453-456), a Aleksander Eolski (TrGF, vol 5.1, 8) określa go słowami: *stryphnos* („cierpki”) oraz *misogelos* („nienawidzący śmiechu”). Według Mary R. Lefkowitz (*The lives of Greek poets*, London 1981, s. 88) wszystkie te anegdotyczne informacje na temat życia poety powstały na podstawie przekazów starej komedii oraz dzieł samego Eurypidesa.

Ad 2.

* *Choirile* – zob. komentarz ad IA 8.

* *Hipolit (Hippolytos)* – Eurypides napisał dwie wersje tragedii pod tytułem *Hipolit*. W pierwszej, której w czasach późniejszych dodano określenie „zasłaniający twarz” (*kalyptomenos*)⁵⁷, Fedra sama wyznawała miłość swemu pasierbowi Hipolitowi, a ten ze wstydu zasłaniał twarz. Publiczność ateńska była zgorszona takim „bezwstydem” bohaterki. Autor *Życia* ma prawdopodobnie na myśli to pierwotne, odważniejsze opracowanie. W drugiej redakcji tragedii, *Hipolicie uwieńczonym (Hippolytos stephanephoros)*, dramaturg usunął „rzeczy niewłaściwe”, a pośredniczką między macochą

⁵⁴ TrGF, vol 5.1, 3, 3.

⁵⁵ *Eurypides and the Athenians*, s. 89.

⁵⁶ S. Witkowski, *Tragedia grecka*, t. 2, Lwów 1930, s. 15.

⁵⁷ Zachowało się z niej 50 wierszy (TrGF, frg. 428-447). Całość znali jeszcze Owidiusz i Seneka, którzy z niej czerpali – pierwszy w czwartej *Heroidzie*, drugi w swojej *Fedrze*.

a pasierbem jest stara piastunka. Jest to jedyna sztuka, o której wiemy na pewno, że poeta zdobył nią pierwsze miejsce w agonach.

* *Przy jednym jest wierna, a przy drugim nie* – jest to oczywista parafraza słów Elektry, która ma na myśli Ajgistosa jako drugiego męża Klitajmestry (Eurypides, *Elektra*, 921-924; przekład J. Łanowskiego):

Niech to wie każdy: gdy kto cudzą żonę
uwiedzie tajnie, a potem wziąć musi,
biedny on, jeśli uważa, że żona
przedtem niewierna, jemu będzie wierna.

Ad 3.

* *Kefisofont pomagał mu tworzyć tragedie* – informacja prawdopodobnie oparta na *Żabach* Arystofanesa (w. 944), gdzie komediopisarz każe tragiczkowi wyznać, że pieśni chóralne przejął od Kefisofonta. W jego *Acharnejczykach* (w. 395 nn.) Kefisofont pojawia się jako sługa Eurypidesa (*therapon Euripidou*), a Tomasz Magister w komentarzu do tego miejsca (prawdopodobnie błędnie) twierdzi, że był on aktorem dramaturga.

Ad 4.

* *Hermippos* – chodzi tu o Hermiposa ze Smyrny (III/II wiek przed Chr.), filozofa ze szkoły perypatetyckiej, który był autorem *Żywotów* (*Bioi*), zawierających obszerny, lecz często zmyślony materiał biograficzny.

* *Dionizjusz* (*Dionysios*) – chodzi tu o Dinizjusza I Starszego, tyrana Syrakuz (405-367 przed Chr.).

Ad 5.

* *Wysławiaj usta słodsze niż miód i Syren głosy* – podobne świadectwo znajdujemy u Aulusa Gelliusza (15, 20, 8)⁵⁸.

Ad IV, 1.

* *Niewolnik o imieniu Kefisofont* – chodzi tu o Kefisofonta wspomnianego już wcześniej (IV, 1).

Ad 2.

* *Kobiety na Tesmoforiach zrobiły na niego zasadzkę* – Tesmoforie (*Thesmophoria*) były świętem obchodzonym ku czci bogini Demeter, w któ-

⁵⁸ TrGF, vol. 5.1, T 2, 8.

rym udział mogły brać jedynie kobiety. Fikcyjny atak kobiet na Eurypidesa podczas tych świąt przedstawił Arystofanes w komedii *Kobiety obchodzące Tesmoforie* (*Thesmophoriazousai*). Informacja *Życia* wyraźnie oparta jest na tej sztuce, a szczególnie jej wierszach 181-182 oraz 372 nn.

Ad 3.

* *Filemon* (*Philemon*) – Filomen z Syrakuz lub Soloi (ok. 365/60-263) był jednym z najwybitniejszych przedstawicieli nowej komedii attyckiej, naśladowanym potem w Rzymie przez Newiusza i Plauta. Z jego 97 (?) sztuk zachowały się tylko fragmenty.

* Zdania ujętego w nawias nie ma w wydaniu Kannichta, lecz uważam, że nie ma powodu go usuwać, ponieważ stanowi potrzebne zamknięcie ostatniego suplementu.

IV. BIBLIOGRAFIA

- Arrighetti G.: Satiro. Vita di Euripide, „Studi Classici e Orientali” 13 (1967).
- Czerwińska J.: Eurypides i jego twórczość dramatyczna, [w:] Literatura Grecji starożytnej, red. H. Podbielski, t. 1: Epika – liryka – dramat, Lublin 2005, s. 771-841.
- Delcourt M.: Les Bibliographies anciennes d’Euripide, „L’antiquité classique” 2 (1933), s. 271-290.
- Dietrich A.: Euripides aus Athen, der Tragiker, [w:] Realencyclopaedie der classischen Altertumwissenschaft, Bd. VI, 1, Stuttgart 1958, kol. 1242-1246.
- Fairweather J.: Fiction in the Biographies of Ancient Writers, „Ancient Society” 5 (1974), s. 234-255.
- Gallo I.: La vita di Euripide di Satiro e gli studi sulla biografia antica, „La parole del passato” 113 (1967), s. 134-160.
- Goossens R.: Euripide et Athènes, Bruxelles 1962.
- Kirchner J.: Euripides, [w:] Prosopographia Attica, Berlin 1901, s. 386-388, nr 5935.
- Kumaniecki K.: De Satyro Peripatetico, Kraków 1929.
- Lesky A.: Tragedia grecka, przeł. M. Weiner, Kraków 2006.
- Lefkowitz M. R.: The lives of the Greek poets, London 1981.
- Meridier L.: Vita Euripidis, [w:] Euripide, ed. ..., vol. 1, Paris 1947, s. 1-5.
- Nauck A.: De Euripidis vita, poesi, ingenio, [w:] Euripidis tragoediae, ed. ..., vol. 1, Leipzig 1854, s. V-XL.
- Nestle W.: Die Legende vom Tode des Euripides, „Philologus” 57 (1898), s. 134-149.
- Euripides, der Dichter der griechischen Aufklärung, Stuttgart 1901.
- Vom Mythos zum Logos, Stuttgart 1942.
- Stevens P. T.: Euripides and the Athenians, „Journal of Hellenic Studies” 76 (1956), s. 87-92.
- Schachermeyr F.: Zur Familie des Euripides, [w:] Antidosis. Festschrift für Walther Kraus, München 1972, s. 306-326.
- Schmid W.: Leben des Euripides, [w:] Schmid W., Stählin O.: Geschichte der griechischen Literatur, Bd. 1, Tl. 3, München 1940, s. 313-328.

- West S.: Satyrus: Peripatetic or Alexandrian, „Greek, Roman, and Byzantine Studies” 15 (1974), s. 279-286.
- Wilamowitz-Moellendorf U. von: Das Leben des Euripides, [w:] Einleitung in die griechische Tragödie, Berlin 1907, s. 1-43.
- Euripides’ Herakles, Darmstadt 1969 (= 1895), s. 1-42.
- Witkowski S.: Tragedia grecka, t. II: Eurypides, Lwów 1930.

VITA EURIPIDIS

INTRODUCTIO – TRANSLATIO – COMMENTUM

Argumentum

Vita Euripidis in variis codicibus tradita in hoc articulo transfertur, commentatur brevique introductione illustratur. Haec prima in linguam Polonam translatio textu contento in quinto volumine libri, qui *Tragicorum Graecorum Fragmenta* inscribitur, a Richardo Kannicht editi, nititur. Commentum ad res personasque in *Vita* commemoratas attinet atque eius errores corrigit.

Summatim Latine expositum a Roberto R. Chodkowski

Słowa kluczowe: literatura grecka, Eurypides, *Vita Euripidis*.

Voces principales: litterae Graece, Euripides, *Vita Euripidis*.

Key words: Greek literature, Euripides, *Vita Euripidis*.